

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
АНТИЧНА ЛІТЕРАТУРА

Корнелій ТАЦИТ

■

АННАЛИ
З ЧАСУ ВІДХОДУ
БОЖЕСТВЕННОГО АВГУСТА

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2025

АННАЛИ

З ЧАСУ ВІДХОДУ БОЖЕСТВЕННОГО АВГУСТА

КНИГА ПЕРША

1. Містом Римом від його початку правили царі¹; свободу і консулат установив Луцій Брут*. Лише на короткий час упроваджувалася одноосібна диктатура²; влада децемвірів тривала не більше ніж два роки³; недовго існували й консульські повноваження військових трибунів⁴. Ані владування Цінни, ані владування Сулли не було тривалим, могутність Помпея і Красса невдовзі перейшла до Цезаря, а військо Лепіда й Антонія — до Августа, який під найменням принцепса⁵ прийняв під свою оруду державу, втомлену громадянськими чварами. Про давні діла римського народу, щасливі й нещасливі, розповідали славетні письменники; не бракувало відповідних талантів і для правдивих оповідей про часи Августа, аж поки їх не відвернули від цього запопадливі лестоці перед ним. Діяння Тиберія і Гая, а також Клавдія і Нерона, коли справи в них склалися якнайкраще, від страху перед ними викладалися неправдиво, а після їхньої кончини оповіді мали на собі відбиток зовсім свіжої ненависті до них. Ось чому в мене намір, стисло виклавши розповідь про Августа, а саме про події наприкінці його

* *Луцій Юній Брут* — патрицій, котрий, за давньоримськими легендами, заснував у VI ст. до н. е. республіканський лад у Римі й був одним із перших римських консулів (*прим. ред.*).

життя, одразу ж описувати принципат Тиберія і його наступників, без гніву й упередження, підґрунтя яких для мене далекі.

2. Коли після загибелі Брута і Кассія⁶ республіканського війська більше вже не було, Помпей зазнав поразки поблизу Сицилії⁷ і роззброїли Лепіда⁸, а ще зжили зі світу Антонія⁹, не залишилось і в юліанської партії¹⁰ іншого вождя, окрім Октавіана Цезаря, який, відмовившись від звання тріумвіра, іменуючись консулом і задовольняючись трибунською владою¹¹ для захисту прав простолюду, спочатку підкорив своїми дарунками воїнів, роздачами хліба — простолюду, усіх разом — найприємнішими благами миру, а потім, набуваючи поволі міці, узявся перебирати на себе обов'язки сенату, магістратів і законів та не зустрічав у цьому жодного опору, бо ж найзапекліші супротивники загинули в битвах або від проскрипцій¹², а решта зі знаті, наділена, з огляду на більшу готовність до послужливості, усілякими статками й почестями, вивищившись завдяки новим порядкам, воліла мати спокійне сьогодення, а не сповнене небезпек минуле. І провінції не заперечували нового стану справ, адже суперництво знаті й жадібність магістратів підірвали довіру до влади, якою розпоряджалися сенат і народ, а закони, покликані бути надійним захистом, порушувалися насильством, інтригами, зрештою, підкупом і втратили свою чинність.

3. Тим часом Октавіан Август з метою зміцнення своєї влади вивищив Клавдія Марцелла, іще зовсім юного за віком сина своєї сестри, зробивши його верховним жерцем¹³, а також курульним еділом¹⁴, і Марка Агриппу — людину незнатну за походженням, але вправного воїна і спільника у своїх перемогах, надавши

йому консульство два роки поспіль¹⁵, а невдовзі, після смерті Марцелла, узяв його за зятя. Своїх нерідних синів Тиберія Нерона та Клавдія Друза¹⁶ він наділив імператорськими титулами, хоч уся його рідня була на той час іще в доброму здоров'ї. А ще він прийняв у рід Цезарів¹⁷ синів Агриппи, Гая та Луція, і палко бажав, щоб вони, хоча ще й не зняли із себе хлопчачого одягу — претексту¹⁸, були названі ватажками молоді¹⁹ й обрані консулами²⁰, хоч удавано й опирався цьому. Після того як Агриппа спочив вічним сном і Луція Цезаря, котрий прямував до іспанських військ, та Гая, котрий вертався з Вірменії з важкою раною, забрала смерть, прискорена долею або підступами мачухи Лівії, а Друз помер іще раніше, Тиберій Нерон залишився єдиним з нерідних синів. До нього була спрямована вся увага. Август усиновлює його, робить співправителем, ділить з ним трибунську владу; і вже не через таємні витівки Лівії, як раніше, — тепер його відкрито показують і величають у всіх військах. Адже Лівія так підкорила собі престарілого Августа, що той вислав на острів Планазію єдиного свого внука Агриппу Постума, якому, попри парубочий вік, кремезне тіло, несамовиту та грубу вдачу, не закидали жодного неподобства. Щоправда, Август поставив сина Друза — Германіка — на чолі восьми легіонів біля Рейну і звелів Тиберієві усиновити його, хоч у того був рідний син²¹ юнацького віку, — то лише для того, щоб мати змогу спиратися на міцнішу опору. Війн у ці роки не було, крім війни проти германців, яка точилася радше для того, щоб змити ганьбу за поразку й загибель усього війська разом із Квінтілієм Варом, аніж через прагнення поширити римську владу або заради більшої здобичі. Усередині країни все було спокійно з тими

самими незмінними найменуваннями посадовців; молодші народилися після битви біля Акція, а люди старшого віку — переважно під час громадянських воєн²². Чи ж багато залишалося тих, хто навіч бачив республіку?

4. Отже, становище в державі докорінно змінилося, і від попереднього ладу нічого вже не залишилося. Відмовившись від нещодавньої рівності, усі навперебій ловили веління принцепса; сьогодення не завдавало клопоту, бо ж Август у розквіті сил усіляко підтримував свою владу, власний дім і громадянський мир. Коли ж на схилі літ він почав знемагати від хвороб та тілесних немочей і близьким уже був його кінець, з'явилися нові надії на переміни й декотрі даремно почали просторікувати про блага свободи, багато хто остерігався громадянської війни, а інші — бажали її. Більшість, однак, поширювала різні чутки про майбутнього володаря: Агриппа — жорстокий і вкритий ганьбою і, не за літами, без будь-якого досвіду, нездатний нести такий тягар; Тиберій Нерон — зрілий у роках, бувалий військовий, але сповнений вродженої в Клавдіїв пихатості, й у нього часто прориваються вияви нестямної жорстокості, хоч він і душив їх у собі. З раннього дитинства Тиберій виховувався при дворі правителя; іще в юності був осипаний почестями консульської влади й тріумфами²³; і навіть у роки, які провів на Родосі нібито для усамітнення, а насправді як вигнанець²⁴, він не роздумував ні про що інше, як про помсту, про доконечність прикидатися та про задоволення потаємної хтивості. До цього додавалося невтримне жіноче владолюбство його матері: тож доведеться, мов рабом, слугувати жінці та, крім того, двом молодикам²⁵, котрі протягом певного часу утискуватимуть державу, а коли-небудь і пошматують її.

5. Поки ходили такі й подібні до них чутки, здоров'я Августа підупало, і дехто підозрював, що тут не обійшлося без підступу Лівії. Подейкували навіть, що Август за кілька місяців до цього, давши знати лише кільком обраним особам, у супроводі тільки Фабія Максима відплив на Планазію, щоб зустрітися з Агриппою Постумом; там з обох боків було пролите багато сліз і засвідчено обопільну приязнь, а відтак з'явилася надія, що внука буде повернуто до пенатів діда; Максим відкрив таємницю своїй дружині Марції, а та — Лівії. Про це стало відомо Цезареві; і коли після цього Максим помер, — невідомо, чи внаслідок самогубства, чи з іншої причини, — на його похороні чулося голосіння Марції, як вона докоряла собі в тому, що сама спричинилася до смерті чоловіка. Хай там як, але Тиберій, щойно прибувши до Іллірії, отримав негайно виклик у материному листі; не цілком з'ясовано, чи застав він Августа в місті Нолі ще живим чи вже померлим. Адже Лівія, розставивши навколо дому й на шляхах до нього посилену охорону, наскільки цього вимагали обставини, поширювала звістки про гарний стан здоров'я принцепса, аж раптом пронеслася чутка водночас про кончину Августа і про те, що Тиберій Нерон перебрав на себе управління державою.

6. Першим злодіянням нового правління стало вбивство Агриппи Постума, котрого, застуканого зненацька й беззбройного, спровадив на той світ, і то не без труднощів, якийсь центуріон, що діяв доволі рішуче. Про цю справу Тиберій не обмовився бодай словом у сенаті: він удавав упевненість, начебто таким було розпорядження його батька, який віддав був наказ трибунові, приставленому для нагляду за Агриппою, щоб той не вагався заподіяти йому смерть, щойно принцепс піде

із життя. Безсумнівно, Август часто ремствував щодо вдачі цього юнака і домігся, щоб вигнання його було схвалено сенатом; однак ніколи він не проявляв такої жорстокості, щоб умертвити кого-небудь із членів своєї сім'ї, і неймовірним було те, що той одважився на вбивство внука задля безпеки нерідного сина. Найімовірніше, Тиберій і Лівія — він від страху, вона з притаманної мачухам ненависті — поквапилися вбити підозрілого й остогидлого їй юнака. Коли ж центуріон, згідно з воїнським статутом, повідомив про виконання відданого йому наказу, Тиберій відповів, що жодного наказу він не віддавав і що звіт про скоєне доведеться скласти перед сенатом. Дізнавшись про це, посвячений у таємницю, Саллюстій Крісп сам надіслав трибунові письмове розпорядження, побоюючись опинитися в ролі підсудного, — йому однаково небезпечно було говорити і правду, і брехню, — застеріг Лівію, що не варто оприлюднювати ані двірцеві таємниці, ані дружні наради, ані послуги воїнів, і що Тиберій не повинен послаблювати силу принципату, доповідаючи про все в сенаті: адже першою умовою влади є та, що звіт має сенс тільки тоді, коли він складається лише одній особі.

7. А в Римі тим часом наввипередки виказували рабську запобігливість консули, сенатори, вершники. Саме найзнатніші особи найбільше і кривили душею, прибираючи відповідного виразу обличчя, аби не здавалося, ніби вони або надто радіють зі смерті принцепса, або ж, навпаки, засмучені новим правлінням; тож у них перемішувалися сльози й радість, жалоба та лестощі. Консули Секст Помпей і Секст Аппулей першими склали присягу на вірність Тиберієві; вони ж прийняли її в Сея Страбона, префекта преторіанських когорт²⁶,

і Гая Турранія, префекта з постачання продовольства; невдовзі ж присягнули сенат, війська і народ. Адже Тиберій усі справи влаштовував через консулів, немовби існувала колишня республіка й він не одважувався владувати; навіть едикт, яким він скликав сенаторів на засідання, він видавав з посиленням на повноваження трибуна, надані йому за правління Августа. Едикт був стислим і з дуже стриманим змістом: мовляв, він має порадитися щодо почестей померлому батькові; він не полишає турботою тіла небіжчика, і це єдиний суспільний обов'язок, якого він перебрав на себе. Тим часом після кончини Августа Тиберій дав зрозуміти преторіанським когортам, що він уже став імператором: оточив себе вартою, особистими охоронцями та всім іншим, як було заведено при дворі. Воїни супроводжували його на форум і в курію²⁷. Він надіслав військам послання, неначе прийняв уже титул принцепса, і в жодній справі не зволікав, хіба що коли виступав з промовою в сенаті. Основною причиною цього був страх, щоб, бува, Германік, маючи в розпорядженні стільки легіонів та дуже багато допоміжних військ союзників і заслуживши неабияку прихильність з боку народу, не вирішив узяти владу, замість очікувати на неї. Проте Тиберій зважав і на думку народу й намагався справити враження, що він справді покликаний та обраний народом, а не пробрався до влади завдяки каверзам дружини принцепса й усиновленню старим владарем. Згодом виявилось, що він вагався вдавано, аби лишень розпізнати настрої знаті; бо ж, спостерігаючи і тлумачачи для себе їхні слова й вирази облич, він приберігав їх у пам'яті.

8. На першому засіданні сенату з дозволу Тиберія обговорювали лише ті питання, що стосувались останніх

■

ЗМІСТ

■

Книга перша	5
Книга друга	71
Книга третя	134
Книга четверта	190
Книга п'ята. (Уривок)	251
Книга шоста	255
Книга одинадцята	301
Книга дванадцята	330
Книга тринадцята	377
Книга чотирнадцята	425
Книга п'ятнадцята	475
Книга шістнадцята	530
Примітки. <i>Олександр Кислюк</i>	555